

หลักธรรมในการปกครองของพระพุทธศาสนา

Principles in the governance of Buddhism

ประยงค์ แสนบุราณ¹

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้เพื่อทราบหลักธรรมในการปกครองของพระพุทธศาสนา และเพื่อทราบหลักคุณธรรมของผู้ปกครอง ผลการวิจัยได้พบว่าพระพุทธศาสนามีหลักธรรมในการปกครองอยู่หลายประเด็น เช่น อปริหานิยธรรม ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิธรรม ราชสังคหธรรม อคติ เป็นต้น หลักธรรมเหล่านี้ล้วนแต่เป็นหลักการปกครองอันจะนำไปสู่ความเจริญมั่นคงของรัฐและความผาสุกของประชาชน ทั้งนี้ นอกเหนือจากหลักธรรมในการปกครองแล้ว พระพุทธศาสนายังพูดถึงคุณธรรมของนักปกครองเอาไว้อีกด้วย เพราะนักปกครองนอกจากมีหลักธรรมในการปกครองแล้ว นักปกครองจำเป็นต้องมีคุณธรรมในการปกครอง เพราะคุณธรรมจะช่วยให้นักปกครองทำการปกครองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนจะรัก ประเทศชาติสงบ ประชาชนมีความเป็นอยู่อย่างผาสุกและมีความหวังในชีวิต ยิ่งไปกว่านั้น นานาอารยประเทศทั้งหลายก็จะยอมรับความมั่นคงของประเทศที่ผู้ปกครองใช้หลักธรรมในการปกครอง และชื่นชมกับผลสำเร็จของการปกครองนั้น

Abstract

The research article presents for knowing principles in the governance of Buddhism and moral principles for the governor. It is resulted that Buddhism has many principles in the government such as, Aparihaniyadhamma, Dasarajadhamma or Rajadhamma, Cakkavatti-dhamma, Raja-sangahadhamma, Agati, and so on. These doctrines are all the governmental principles which take prosperous stability of the state and welfare of people. Furthermore, Buddhism presents about the moral principles

¹ ศาสตราจารย์ ดร. ประจักษ์สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

for the governor, for the governor have aside the moral doctrines in the governance, he necessarily has the moral principles in the government because these principles help the governor managing the governance efficiently, the people will love, and the country is peaceful. The population has comfortably livelihood and has hope their life. Besides, many countries will accept prosperity of the country where the governor uses the principles in the government, and they will admire with the result of the government.

บทนำ

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาอเทวนิยม ไม่เชื่อว่ามีเทพเจ้าที่มีอำนาจในการดลบันดาล ไม่เชื่ออำนาจเหนือธรรมชาติ ไม่เชื่อความขลังความศักดิ์สิทธิ์ของสิ่งลึกลับใดๆ แม้แต่คำสอนของพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้เกิดขึ้นจากอำนาจเทพเจ้าหรืออำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ใดๆ แต่เกิดขึ้นมาจากการค้นพบของพระพุทธเจ้าเอง โดยการตรัสรู้ธรรม พระพุทธองค์ไม่ได้เรียนรู้ธรรมเหล่านี้มาจากใคร พระองค์ทรงรู้ทรงเห็นด้วยปัญญาญาณของพระองค์เอง ตลอด 45 พรรษา พระองค์ทรงเทศนาสั่งสอนพระธรรมแก่ชาวโลก รวมพระธรรมได้ 84,000 พระธรรมขันธ์ พระธรรมเหล่านี้เป็นทั้ง โลกุตตรธรรมและโลกียธรรม หลักธรรมการปกครองที่ผู้วิสัยได้ดำเนินการวิจัยนั้นเป็นส่วนหนึ่งของหลักธรรมระดับโลกียธรรม ผู้วิจัยใคร่พุดถึงคำสอนเรื่องการปกครองของพระพุทธศาสนาในขอบเขตดังนี้

1. หลักธรรมในการปกครอง

ผู้บริหารหรือผู้ปกครองต้องมีหลักธรรมดังต่อไปนี้อยู่ในใจตลอดเวลา ถ้ามีเช่นนั้นแล้ว ผู้ได้บังคับบัญชาหรือผู้ถูกปกครองจะมีความเป็นอยู่อย่างไม่ปกติสุข หลักธรรมเหล่านั้นสำหรับผู้ปกครอง ก็คือ

1.1 อคติ 4

คำว่า “อคติ” หมายถึง ฐานะอันไม่พึงถึง ทางความประพฤติที่ผิด ความลำเอียง² ผู้ปกครองหรือผู้บริหารต้องวางตัวให้อยู่ในคุณธรรมอันดีงาม ไม่เผลอตกไปอยู่ในอำนาจของกิเลสอันใดอันหนึ่งที่จะกล่าวต่อไปนี้ หากเผลอไป

² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. (กรุงเทพมหานคร : มหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.2551). หน้า 472.

ก็จะทำให้การปกครองของผู้นั้นผิดพลาดทันที ความเสื่อม ความเสียหายก็จะตามมา หากเขาดำรงตนอยู่ในความถูกต้องดีงาม ความเจริญรุ่งเรือง ความสุขสงบก็จะเกิดขึ้น ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในอังคุตตรนิกาย ความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ 4 ประการนี้ 4 ประการเป็นไฉน บุคคลย่อมถึงฉันทาคติ ย่อมถึงโทสาคติ ย่อมถึงโมหาคติ ย่อมถึงภยาคติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การถึงอคติ 4 ประการนี้แล ผู้ใดประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก ความขัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเสื่อม ดูพระจันทรข้างแรมฉะนั้น ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การไม่ถึงอคติ 4 ประการนี้ 4 ประการเป็นไฉน บุคคลย่อมไม่ถึงฉันทาคติ ย่อมไม่ถึงโทสาคติ ย่อมไม่ถึงโมหาคติ ย่อมไม่ถึงภยาคติ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย การไม่ถึงอคติ 4 ประการนี้แล ผู้ใดไม่ประพฤติกว้างธรรม เพราะความรัก ความขัง ความหลง ความกลัว ยศของผู้นั้นย่อมเต็มเปี่ยม ดูพระจันทรข้างขึ้นฉะนั้น”³ อคติ 4 ประการที่พระพุทธองค์ตรัสไว้นี้ชี้ให้เห็นว่า ใครก็ตามตกอยู่ในอำนาจอคติ 4 นี้ เขาย่อมเสื่อมจากลาภ ยศ สรรเสริญ สุขในสังคมที่เขาอยู่ ยิ่งถ้าเขาเป็นผู้ปกครองหรือผู้บริหารในองค์กรใดองค์กรหนึ่ง องค์กรที่เขาปกครองหรือบริหารย่อมปั่นป่วน วุ่นวาย หากความสงบสุขไม่ได้ ภายในองค์กรของเขาก็จะเต็มไปด้วยลูกน้อง ประจบสอพลอ คอยเอาใจเจ้านายเพื่อเขาจะได้ลาภหรือตำแหน่ง ส่วนลูกน้องที่รักความยุติธรรมก็จะปลีกตัวออกห่าง สุดทำขององค์กรนั้นๆ ก็จะเสื่อมถอยลง แต่ถ้าผู้ปกครองหรือผู้บริหารตั้งตนอยู่ในความถูกต้องดีงาม ไม่ตกอยู่ในอคติ 4 ตัวเขาและองค์กรที่เขาดูแลก็จะเจริญรุ่งเรือง ดูพระจันทรข้างขึ้นดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสเอาไว้

1.2 พรหมวิหาร

นอกจากไม่มีอคติ 4 ที่กล่าวมาแล้วข้างบนนั้น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะต้องมีพรหมวิหารธรรม คือ ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม ธรรมประจำใจของผู้มีคุณความดีอันยิ่งใหญ่ หรือธรรมประจำใจของผู้ประเสริฐ ผู้ปกครองหรือผู้บริหารถูกยกย่องว่า เป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ถูกปกครอง เพราะเหตุที่เข้าใจกันอย่างนี้ ผู้ที่ถูกยกให้เป็นผู้ปกครองนั้นจะต้องมีพรหมวิหารธรรม อย่างไรก็ตาม พรหมวิหารบางที่ท่านก็เรียกว่า อัปมัญญา เพราะแผ่ไปไม่มีประมาณในมนุษย์และ

³ อภ.จตุกก. 21/ 19/ 24.

สัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวาง อย่างสม่ำเสมอ และอย่างไม่มีขอบเขตจำกัด พรหมวิหารหรืออัปมัณฺญามี 4 ประการ คือ

1.2.1 เมตตา ได้แก่ ความรัก ความปรารถนาดีอยากให้เรามีความสุข มีจิตที่มีเมตตาและคิดทำประโยชน์เพื่อความสุขแก่หมู่สัตว์ทั่วไป

1.2.2 กรุณา ได้แก่ ความสงสาร มีจิตคิดช่วยให้พ้นจากความทุกข์ มีใจใฝ่ที่จะปลดปล่อยความทุกข์ ความเดือดร้อน ความยากจนของสัตว์ทั้งปวง

1.2.3 มุทิตา ได้แก่ ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี มีจิตใจมองใสบึกบานกับสัตว์ทั้งหลายผู้เจริญงอกงาม ผู้อยู่ดีมีสุข หรือผู้ดำรงชีวิตอย่างปกติสุข โดยไม่เลือกว่าสัตว์นั้นเป็นใคร

1.2.4 อุเบกขา ได้แก่ การวางใจเป็นกลาง การวางใจสงบ มองดู มีจิตไม่เอนเอียงด้วยอคติโดยการพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สัตว์ทั้งหลายได้รับผลของกรรมอันสมควรที่ตนได้กระทำไว้ การเข้าไปแทรกแซงมิให้สัตว์ได้รับผลกรรมนั้น ถือว่ากระทำเกินหน้าที่และเป็นการประพฤตินี้เลว ดังนั้น ควรวางเฉยด้วยจิตสงบเพราะเห็นกรรมและผลของกรรมตามความเป็นจริงของสิ่งนั้นๆ ด้วยใจเที่ยงธรรม

พรหมวิหารหรืออัปมัณฺญาที่กล่าวมาแล้วข้างบนนั้น ผู้ปกครองหรือผู้บริหารจะต้องมีจิตแผ่ไปแก่สัตว์ทุกหมู่เหล่าดังคำกล่าวของพระเจ้าที่ว่า “ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยเมตตา แผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่สอง ทิศที่สาม ทิศที่สี่ก็เหมือนกัน ตามนัยนี้ ทั้งเบื้องบน เบื้องล่าง เบื้องขวาง แผ่ไปตลอดโลก ทั้งสัตว์ทุกเหล่า ในที่ทุกสถาน โดยความเป็นตนในสัตว์ทั้งปวง ด้วยใจประกอบด้วยเมตตาอันไพบุลย์ ถึงความเป็นใหญ่ หาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่ ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยกรุณา.... ด้วยใจประกอบด้วยกรุณาอันไพบุลย์.... ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยมุทิตา.... ด้วยใจประกอบด้วยมุทิตาอันไพบุลย์.... ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ มีใจประกอบด้วยอุเบกขา.... ด้วยใจประกอบด้วยอุเบกขา

อันไปบุลย์...”⁴ การแพร่หิมวิหารธรรมแก่สัตว์ทั้งปวงอันหาประมาณไม่ได้เช่นนี้ ผู้ปกครองหรือผู้บริหารควรประพฤติเนื่องๆ ควรประพฤติสม่ำเสมอ ควรประพฤติให้เป็นนิสัย เมื่อผู้ปกครองหรือผู้บริหารมีจิตใจอาบด้วยพรหมวิหารธรรมอย่างนี้ ผู้ถูกปกครองทั้งหลายก็จะอยู่อย่างปกติสุข สังคมก็จะมีแต่ความสงบ

1.3 ราชสังคหวัตถุ⁵

คำว่า “ราชสังคหวัตถุ” หมายถึง หลักการสงเคราะห์ประชาชนของ นักปกครองหรือนักบริหาร หรือหลักธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชนของ นักปกครองหรือนักบริหาร เพราะนักปกครองหรือนักบริหารทั้งหลายนอกจากจะมีหลักธรรมที่นำเสนอมานี้แล้วข้างบนนั้น จะต้องเฉลียวฉลาดในการบริหารจัดการ ตามหลักราชสังคหธรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้ คือ

1.3.1 สัสสมณะ ได้แก่ ฉลาดในการคัดเลือกพันธุ์พืช ฉลาดในการเพาะปลูกและบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ฉลาดในการส่งเสริมการเกษตรในด้านต่างๆ กล่าวโดยสรุป ผู้ปกครองหรือผู้บริหารต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ ในด้านการเกษตรทั้งการผลิตและการจำหน่ายในทุกๆ ด้าน

1.3.2 บุริสมณะ ได้แก่ ความเฉลียวฉลาดในการบริหารจัดการ บุคคล กล่าวคือ รู้จักส่งเสริมคนดีมีความสามารถให้ได้ทำหน้าที่ตามที่เขาถนัด กันคนชั่วไม่ให้โอกาสเข้ามารับผิดชอบงานเพื่อหวังผลประโยชน์ บำรุงและให้ขวัญ กำลังใจแก่ข้าราชการและประชาชนทุกหมู่เหล่า

1.3.3 สัมมาปาสะ ได้แก่ รู้จักผูกใจประชาชนด้วยการช่วยเหลือต่างๆ หรือส่งเสริมอาชีพโดยวิธีการต่างๆ เช่น ให้อุปถัมภ์เงินไปลงทุนการเกษตร หรือไปลงทุนทางพาณิชย์กรรม หรือทางการศึกษา โดยดอกเบี้ยต่ำหรือไม่คิดดอกเบี้ยเลย หรือเข้าไปแก้ไขปัญหามากมาย ที่เกิดขึ้นในสังคมต่างๆ ด้วยจิตใจที่เอื้ออารีย์ เป็นต้น ถือว่าเป็นการช่วยเหลือประชาชนให้เขาลุกขึ้นมาเย็นได้และสุดท้ายก็คือ ช่วยเหลือประเทศถ้าประชาชนทุกหมู่เหล่าอยู่อย่างมั่นคงและเข้มแข็ง

1.3.4 วาจาเปยยะ หรือวาจาเปยะ ได้แก่ มีการพูดด้วยถ้อยคำ สุภาพ ไพเราะ อ่อนหวาน มีเหตุผล ประกอบด้วยประโยชน์ สร้างสรรค์ความสามัคคี มีความสัตย์ ทำให้เกิดความเข้าใจที่ต่อกันตลอดจนเกิดความเชื่อถือในคำพูดนั้น

⁴ ที.ปา. 11/ 308/ 258.

⁵ ส.ส. 15/ 120/ 131.

หลักธรรมสี่ประการที่เสนอมาแล้วนี่เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ของนักปกครองหรือนักบริหาร ถ้าทำได้อย่างที่เสนอมา สังคมหรือประเทศชาติก็จะมีแต่ความเจริญรุ่งเรือง มั่นคง เป็นปึกแผ่น ไม่ปั่นป่วนวุ่นวายเหมือนปัจจุบันนี้ แต่ปัจจุบันที่เป็นอย่างนี้ ปัญหาสำคัญก็คือ ผู้ปกครองหรือผู้บริหารขาดหลักธรรมต่างๆ ที่เสนอมาตั้งแต่ต้น เมื่อผู้ถูกปกครองเห็นความไม่ถูกต้องของผู้ปกครองกระทำก็เกิดความไม่พอใจ จึงลุกขึ้นมาต่อสู้จนกลายเป็นปมขัดแย้งของสังคมในปัจจุบัน ไม่รู้ว่าความขัดแย้งบนพื้นฐานของธรรมนี้จะสิ้นสุดหรือยุติลงอย่างไร แต่ที่รู้ในปัจจุบันนี้ก็คือ ประเทศชาติเสียหายยับเยิน

1.4 จักรวรรดิวัตร

คำว่า “จักรวรรดิวัตร” หมายถึง ข้อปฏิบัติที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญสม่ำเสมอ ข้อวัตรของพระเจ้าจักรวรรดิ ธรรมนิยมที่พระเจ้าจักรพรรดิทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจ จักรวรรดิวัตรที่จะกล่าวต่อไปนี้ ถือว่าเป็นหลักการปกครองที่สำคัญยิ่งของนักปกครองหรือนักบริหารทั้งหลาย ถ้านักปกครองหรือนักบริหารไม่มีหลักธรรมนี้เป็นหลักในการปกครอง สังคมหรือประเทศที่เขาปกครองอยู่ก็จะดำรงอยู่อย่างวุ่นวาย แต่ถ้ายึดหลักหลักธรรมนี้ในการปกครอง สังคมหรือประเทศนั้นก็อยู่อย่างปกติสุข เจริญรุ่งเรือง อำนาจแห่งธรรมก็จะแผ่ซ่านไป ผู้คนทั้งหลายก็จะศรัทธา เลื่อมใส เคารพยกย่องผู้มีธรรมนั้น ดังพระดำรัสที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในจักรวรรดิสูตร พุทธถึงพระโพธิสัตว์เสด็จออกผนวชเป็นพระราชาฤๅษี และให้พระราชโอรสเสวยราชสมบัติแทน ด้วยข้อความว่า “ดูก่อนพ่อ ถ้าเช่นนั้น พ่อจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นบถ้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันเป็นธรรม ในชนภายใน ในหมู่พล ในพวกกษัตริย์ ผู้ติดตาม ในพวกพราหมณ์และคฤหบดี ในชาวนิคมนและชาวชนบททั้งหลาย ในพวกสมณพราหมณ์ ตลอดจนในเหล่ามฤคและปักษี ดูก่อนพ่อ การกระทำที่ผิดแบบแผนอย่าให้แพร่ไปในแคว้นแคว้นของพ่อ ดูก่อนพ่อ อนึ่ง บุคคลเหล่าใดในแคว้นแคว้นของพ่อไม่มีทรัพย์ พ่อพึงสนับสนุนในเรื่องทรัพย์แก่บุคคลเหล่านั้นด้วย ดูก่อนพ่อ อนึ่ง สมณพราหมณ์เหล่าใด ในแคว้นแคว้นของพ่อ เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ตั้งมั่นอยู่ในขันติและโสรจจะ ผีกลั่นตนตามล้าพัง สงบตนตามล้าพัง ทำตนให้ดับกิเลส

ได้ตามลำพัง พึ่งเข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น โดยกาลอันควร แล้วไต่ถาม สอบถามว่า ท่านชอบรับ กุศลเป็นอย่างไร ท่านชอบรับ อกุศลเป็นอย่างไร กรรมมีโทษเป็นอย่างไร กรรมไม่มีโทษเป็นอย่างไร กรรมอะไรควรเสพ กรรมอะไรไม่ควรเสพ กรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่ไม่มีประโยชน์ มีแต่ทุกข์ ไปนานเท่านั้น หรือว่ากรรมอะไรที่ข้าพเจ้ากระทำอยู่จะมีประโยชน์ ทั้งมีสุขไปนานเท่านั้น พอได้ฟัง คำของสมณพราหมณ์เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึ่งละเว้นสิ่งนั้นเสีย สิ่งใด เป็นกุศล พึ่งยึดถือสิ่งนั้นไว้ประพฤติ ดูก่อนพอ นี้แลคือจกกวัดติวตวรรษอันประเสริฐ⁶ จากพุทธพจน์ที่ยกมานี้ ชี้ให้เห็นว่าผู้ปกครองหรือผู้บริหารที่ดั้นด้นดำรงตน อยู่ในธรรม ยึดถือธรรมหรือความถูกต้องดีงามเป็นหลัก ไม่ยอมตกอยู่ในอำนาจ ของความชั่วใดๆ ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้สรุปไว้ 5 ประการ คือ

1.4.1 ธรรมาธิปไตย (ถือธรรมเป็นใหญ่ เคารพนับถือบูชา ยำเกรงธรรม ยึดธรรมเป็นหลัก เป็นธงชัย เป็นธรรมาธิปไตย)

1.4.2 ธรรมิการักษา (จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองอันชอบ ธรรมและเป็นธรรม)

ก. อันโตชน (แก่ชนภายใน ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ราชินี ราชกุมารี จนถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งหมด คือคนในปกครองส่วนตัว)

ข. พลกาย (แก่กองทัพ คือ ปวงเสนาข้าทหาร ข้าราชการ ฝ่ายทหาร)

ค. ชัตติยะ (แก่ชัตตริย์ทั้งหลาย ผู้อยู่ในพระบรม เสดชาณุภาพ เจ้าเมืองชั้น ปัจจุบันสงเคราะห์ชั้นปกครองและนักบริหารชั้นผู้ใหญ่ ทั้งหลาย)

ง. อนุยนต์ (แก่ผู้ติดตามเสด็จ คือ ราชบริพารทั้งหลาย ปัจจุบันควรสงเคราะห์ข้าราชการฝ่ายพลเรือนทั้งหมด)

⁶ ที.ปา. 11/ 84/ 63-64.

⁷ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม. (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. 2546). หน้า 250-251.

จ. พราหมณ์คฤหบดี (แก่ชนเจ้าพิธี เจ้าตำรา พ่อค้า เจ้าไร่ เจ้านา ครู อาจารย์ นักวิชาการ หมอ พ่อค้า ผู้ประกอบวิชาชีพต่างๆ และ เกษตรกร ด้วยช่วยจัดหาทุนและอุปกรณ์ เป็นต้น ให้)

ฉ. เนคมชนบท (แก่ชาวนิคมนชนบท คือ ราษฎรทั้งปวง ทุกท้องถิ่น ตลอดถึงชายแดนทั่วไป ไม่ทอดทิ้ง)

ช. สมณพราหมณ์ (แก่พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีล ทรงคุณธรรม)

ญ. มิคบักษี (แก่มฤคและบักษี คือ สัตว์อันควรสงวนทั้งหลาย)

1.4.3 อธรรมการนิเสธนา (ห้ามกัน มิให้มีการอธรรมเกิดขึ้นในพระราชอาณาเขต คือ จัดการป้องกัน แก่ไข มิให้มีการกระทำความผิด ความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง)

1.4.4 ธานุรูปะทาน (ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ชนผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสน ยากไร้ในแคว้นแคว้น)

1.4.5 ปริปัจฉา (ปรึกษาสอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤดีดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาท มัวเมา อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อให้รู้ชัด การอันดีชั่ว ควรประกอบหรือไม่ เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขหรือไม่ แล้วประพฤติปฏิบัติให้เป็นไปโดยถูกต้อง)

เมื่อดูเนื้อหาแห่งจักรวรรดิวัตรที่กล่าวมาแล้ว เห็นได้ชัดเจนว่า เนื้อหาทั้งหมด คือหลักแห่งการปกครองโดยแท้ พระราชาฤๅษีได้นำเอาประสบการณ์ของพระองค์มาบอกแก่พระโอรสให้ยึดถือ ให้ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะธรรมเหล่านี้นำมาซึ่งความเจริญงอกงามอย่างเดียว ไม่เป็นอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติตาม (พระราชาโอรส) และราชบริพารของพระองค์ ทุกคนล้วนแต่ได้รับประโยชน์ทั้งสิ้น ไม่มีใครจะเสียประโยชน์เพราะหลักธรรมนี้เลย ดังนั้น จักรวรรดิวัตรจึงเป็นหลักการสำคัญในการปกครอง ผู้ปกครองหรือผู้บริหารทุกระดับชั้นควรศึกษาให้เข้าใจอย่างแจ่มแจ้ง และยึดถือปฏิบัติเพื่อความผาสุกของประชาชนในสังคมตนเอง

1.5 ทศพิธราชธรรม

คำว่า “ทศพิธราชธรรม” หมายถึง ธรรมของนักปกครองสืบประการหลักการของนักปกครอง คุณธรรมผู้ปกครองบ้านเมือง กิจวัตรของนักปกครองควรประพฤติ ถามว่า ทศพิธราชธรรมนั้นมีอะไรบ้าง ตอบว่า ทศพิธราชธรรมมีสิบประการ คือ “ทาน ศีล การบริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียร ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน และความไม่พิโรธ”⁸ ธรรมของนักปกครองทั้งสิบประการนั้น แต่ละอย่างมีเนื้อหา ดังนี้

1.5.1 ทาน ได้แก่ การให้ การเสียสละทรัพย์สินส่วนตน เพื่อคนที่ตกทุกข์ได้ยาก การช่วยเหลือให้เขามีฐานะที่ดีขึ้น การบำเพ็ญประโยชน์ที่เป็นสาธารณะ

1.5.2 ศีล ได้แก่ การประพฤติดีงามทั้งทางกายและทางวาจา ประกอบการงานที่สุจริต ควบคุมการประพฤติของตนเองให้เป็นที่เคารพศรัทธาของประชาชน อย่าให้ใครดูแคลนทางการประพฤติได้

1.5.3 บริจาคจะ ได้แก่ การเสียสละเวลา การเสียสละความสุขสำราญ การเสียสละประโยชน์ของตนเอง เป็นต้น เพื่อประชาชนและเพื่อความสงบสุขของประเทศ

1.5.4 อาชชวะ ได้แก่ ความซื่อตรง กล่าวคือ ปฏิบัติภารกิจด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน ไร้อำนาจใฝ่ร้าย ปฏิบัติภารกิจอย่างตรงไปตรงมา

1.5.5 มัททวะ ได้แก่ ความอ่อนโยน กล่าวคือ เป็นผู้มียศยาภัย ไม่เย่อหยิ่งจองหอง หยาบคาย กระด้าง ถือตัว เป็นต้น แต่ควรเป็นผู้งามสง่า อองอาจ ด้วยทำที่สุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม และมีทำที่ที่ผู้พบเห็นให้ความยำเกรง

1.5.6 ตบะ ได้แก่ ความเพียรเพิกเลศต้นหา มิให้เข้ามา ย่ำยีจิตใจ จนจิตใจตกอยู่ในอำนาจของมัน ต้องใช้ความเพียรระงับยับยั้งข่มใจ ไม่หลงไหลในความสุขสำราญและการปรนเปรอ และมุ่งมั่นที่จะทำภารกิจทั้งหลายให้สำเร็จสมบูรณ์

⁸ พุ.ชา. 28/ 675/ 87.

1.5.7 อักโกธะ ได้แก่ ความไม่โกรธ ความไม่เกรี้ยวกราดด้วยอำนาจของความโกรธ ไม่ใช้ความโกรธเป็นอารมณ์ในการทำการต่างๆ หรือวินิจฉัยงานต่างๆ จนเกิดความผิดพลาด ต้องมีจิตเมตตาอยู่ในใจเสมอเพื่อปฏิบัติภารกิจต่างๆ และวินิจฉัยตัดสินความบนพื้นฐานแห่งธรรม

1.5.8 อวิหิงสา ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน กล่าวคือ ไม่เบียดเบียนทางกาย เช่น ใช้แรงงานเกินขนาด หาเหตุลงโทษด้วยจิตอาฆาต หรืออคติอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นต้น ไม่เบียดเบียนทางวาจา เช่น พูดคำหยาบ ดุด่า พูดส่อเสียด ยุแหยให้เขาแตกแยกกัน เป็นต้น ไม่เบียดเบียนทางใจ เช่น เก็บภาษีแบบขูดรีด เป็นต้น แต่ต้องดำรงตนอยู่ด้วยเมตตาจิตและกรุณาจิต เพื่อประชาชนจะได้อยู่อย่างมีความสุข

1.5.9 ขันติ ได้แก่ ความอดทน กล่าวคือ ต้องอดทนต่อความลำบาก ต่อความตรากตรำ ต่อความเจ็บใจ แม้ว่าจะลำบากกายแค่นั้น จะเหนื่อยหน่ายเพียงใด ก็ไม่ทอดถอย หรือจะถูกย่ำยวนด้วยคำพูดเสียดสีอย่างไร ก็ไม่หมัดกำลังใจ จะต้องอดทนต่อสิ่งจนจะบรรลุนเป้าหมายที่กำหนดไว้

1.5.10 อวิโรธนะ ได้แก่ ความไม่พิโรธ กล่าวคือ ไม่คลาดเคลื่อนจากหลักธรรม วางตนให้หนักแน่น เที่ยงตรงในธรรม ไม่เอนเอียงไปทางใดทางหนึ่ง เพราะอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ ดำรงตนมั่นในธรรมทั้งที่เป็นนิติธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

1.6 อปริหานิยธรรม

คำว่า “อปริหานิยธรรม” หมายถึง ธรรมที่ไม่อาจนำความเสื่อมมาให้ หรือธรรมที่นำความเจริญให้ฝ่ายเดียว ไม่มีความเสื่อมกับผู้ปฏิบัติธรรมนี้ และธรรมนี้จึงเหมาะกับผู้ปกครอง เพราะสังคมจะเจริญก้าวหน้า สังคมจะพบกับความรุ่งเรือง ผู้ปกครองจึงควรยึดมั่นในหลักธรรมนี้ หลักอปริหานิยธรรมเป็นคำตอบที่พระพุทธองค์ตรัสตอบคำถามของวัสสการพราหมณ์ แต่พระองค์ตรัสเท่านั้น อานนทที่ถวายเป็นงานพัสดุอยู่ โดยมีใจความย่อๆ ว่า

“ดูก่อนอานนท พวกเจ้าวัชชีจักหมั่นประชุมกันเนืองๆ อยู่เพียงใด ฟังหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักพร้อมเพรียงกันประชุม จักพร้อมเพรียงกัน เลิกประชุม และจักพร้อมเพรียงกันทำกิจที่เจ้าวัชชีพึงกระทำอยู่เพียงใด พึงหวังได้ ซึ่งความเจริญอย่างเดียวกัน ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่บัญญัติสิ่งที่มีได้บัญญัติไว้ จักไม่ถอน สิ่งที่ได้บัญญัติไว้แล้ว จักสมทานประพตฺติในวัชชีธรรมของเก่าตามที่ได้บัญญัติ ไว้แล้วอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวกัน ไม่มีความเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกวัชชีจักสักการะเคารพ นบถือ บูชา ท่านที่เป็นผู้ใหญ่ ของวัชชี และจักเชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความ เจริญอย่างเดียวกัน ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักไม่ชู้ดคร่าขึ้นใจสตรีหรือกุมารีในสกุลให้ อยู่ร่วมด้วยเพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวกัน ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีสักการะ เคารพ นบถือ บูชาเจดีย์ของ พวกเจ้าวัชชีทั้งภายในและภายนอก และจักไม่ปล่อยให้ธรรมิกพลี ที่เคยให้ ที่เคย กระทำ แก่เจดีย์เหล่านั้นเสื่อมทรมานไปอยู่เพียงใด พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่าง เดียว ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น

ดูก่อนอานนท์ พวกเจ้าวัชชีจักจัดแจงไว้ดีแล้ว ซึ่งความอารักขา ป้องกัน คุ่มครองอันเป็นธรรม ในพระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยตั้งใจว่า ไฉนหนอ พระอรหันต์ ที่ยังมีได้มา พึงมาสู่แคว้นแคว้น และที่มาแล้ว พึงอยู่เป็นมาตุกกในแคว้นแคว้น ดังนี้ อยู่เพียงใด อานนท์ พึงหวังได้ซึ่งความเจริญอย่างเดียวกัน ไม่มีเสื่อมเพียงนั้น”⁹

หลักอภิปรินิยธรรมทั้ง 7 ประการที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นหลักแห่งความ สามัคคีของคนที่อยู่ร่วมกัน เมื่อคนเรามีความพร้อมเพรียงกันทำทุกอย่างร่วมกัน นั่นคือ พลัง พลังแห่งความสามัคคีนี้แหละเป็นสิ่งที่ใครๆ จะเอาชนะได้ยาก ผู้ปกครองหรือผู้บริหารควรจะสร้างพลังแห่งความสามัคคีของคนในสังคมเอาไว้ เพราะมันคือหัวใจของการปกครอง

2. คุณธรรมของผู้ปกครอง

ผู้ปกครองหรือผู้บริหาร นอกจากจะมีหลักธรรมดังกล่าวมาแล้วนั้น จะต้องมีความคุณธรรมที่ถูกฝึกฝนมาจนเคยชิน เพื่อที่จะเป็นผู้บริหารหรือเอื้อต่อ

⁹ ที.ม. 10/ 134/ 88-90

การบริหาร ถ้าไม่มีคุณธรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้แล้ว ก็ยากที่จะบรรลุเป้าหมายในการปกครอง คุณธรรมเหล่านี้คือ

2.1 โสภณธรรม

คำว่า “โสภณธรรม” แปลว่า ธรรมที่ทำให้งาม กล่าวคือ ธรรมทั้ง 2 อย่างที่จะกล่าวต่อไปนี้ เป็นธรรมที่ทำให้คนงาม น่ารัก น่าเคารพ น่าเลื่อมใส เป็นกุศลธรรม เป็นธรรมที่พัฒนาคนให้บรรลุเป้าหมายที่หวังไว้ พระพุทธองค์ตรัสถึงธรรม 2 อย่างนี้ว่าเป็นกุศลธรรม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม (กุศลธรรม) 2 อย่างนี้ 2 อย่างเป็นไฉน คือ ชันติ 1 โสรัจจะ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม (กุศลธรรม) 2 อย่างนี้แล”¹⁰ ถ้ามว่า ทั้งชันติและโสรัจจะ เป็นกุศลธรรมที่ทำให้คนงามได้อย่างไร ตอบว่า ธรรมทั้ง 2 เป็นกุศลธรรมที่ทำให้คนงามเพราะ

ก. ชันติ แปลว่าความอดทน ได้แก่ ทนต่อความยากลำบาก ทนต่อความทุกข์ทรมานที่มันเกิดขึ้น ไม่ย่อท้อ ไม่เลิกกับการกระทำ เพราะความลำบากนั้น ท่านแบ่งความอดทนเอาไว้ 3 อย่างคือ

1. ทนลำบาก ได้แก่ ทนต่อความทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้นทั้งกายและจิตใจ หรือทนต่อการทำงานที่ยากลำบาก หรือทนต่อผู้กับอุปสรรค ที่มาขัดขวางในการทำงานนั้นๆ ต้องอดทนทำด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง

2. ทนตรากตรำ ได้แก่ อดทนในการทำงานโดยไม่คิดถึงความยากลำบาก หนักเอาเบาสู้ สู้กับการทำงานนั้นอย่างสมบุกสมบัน ไม่หวั่นว่างานนั้นจะหนักแค่ไหน หรือการทำงานนั้นจะทุกข์ทรมานอย่างไร จะสู้กับการงานนั้นทุกรูปแบบ

3. ทนเจ็บใจ ได้แก่ อดทนต่อคำดูหมิ่นถูกเหยียดหยาม หรือคำพูดที่กระทบกระแทกแตกตื่น หรือคำพูดที่ดูตัวอย่างหยาบคาย หรือคำพูดที่ไม่สุภาพหยาบโลน เมื่อได้ประสบกับเหตุการณ์ที่กล่าวมานี้ ผู้ปกครองต้องอดทนไม่แสดงอาการโกรธ ไม่แสดงอาการไม่พอใจ ชื่อว่าทนเจ็บใจ

ข. โสรัจจะ แปลว่า ความสงบเสงี่ยม ได้แก่ การรู้จักปรับสภาพจิตใจให้อยู่ในสภาพปกติ เมื่อถูกคนอื่นกระทำหรือพูดกระทบกระแทกให้เจ็บใจ

¹⁰ อจ.ทุก.20/166/126.

จะไม่แสดงอาการผิดปกติธรรมดาของตัวเองออก ให้คงสภาพจิตใจเหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้น

ทั้งขันติและโสรจจะ สองอย่างนี้คืออารมณ์ธรรมที่ระดับผู้ปกครองให้ดังาม คนที่ประพฤติโสภณธรรมทั้งสองอย่างนี้จะเป็นผู้ที่ตั้งงามท่ามกลางคนทั้งหลายและเป็นที่รักใคร่ของคนทั่วไป นอกเหนือจากนี้แล้ว โสภณธรรมยังทำให้คนผู้ประพฤติพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่หวังเอาไว้ เพราะคนที่มีความอดทนในการทำงานหนัก ไม่ย่อท้อต่องานหนัก ฝางานหนักนี้ไปได้ เขาจะต้องประสบกับความมุ่งหวังที่ตั้งใจเอาไว้แน่นอน

2.2 พหุประการธรรม

คำว่า “พหุประการธรรม” แปลว่า ธรรมที่มีอุปการะมาก ได้แก่ ธรรมที่คอยควบคุมการกระทำ การพูด การคิดของผู้ปกครองให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม หรือช่วยให้มีการยับยั้งชั่งใจหรือให้มีการพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบในขณะที่กำลังทำ พูด คิด พหุประการธรรมนี้จึงเปรียบเสมือนบิดามารดาคอยระมัดระวังลูกไม่ให้ทำ พูด คิด ไปในทางที่ชั่ว ดังนั้นจึงชื่อว่า พหุประการธรรม ดังที่พุทธพจนันดรส์ว่า “ธรรม 2 อย่างที่มีอุปการะมากเป็นไฉน คือ สติ 1 สัมปชัญญะ 1 ธรรม 2 อย่างเหล่านี้มีอุปการะมาก”¹¹ ตามว่า ธรรม 2 อย่างนี้ แต่ละอย่างมีความหมายอย่างไร ตอบว่า ความหมายแต่ละอย่างของธรรมทั้งสองนี้คือ

ก. สติ แปลว่า ความระลึกได้ หมายถึง การระลึกได้ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิด การระลึกได้ก่อนที่จะทำ จะพูด จะคิดในกิจนั้นๆ ดำเนินไปสู่ทางที่ผิด สติจึงมีหน้าที่คอยควบคุมจิตมิให้จิตประมาทเลินเล่อ ทำการงานผิดพลาดจนเกิดความเสียหายได้

ข. สัมปชัญญะ แปลว่า ความรู้ตัว หมายถึง การรู้สึกตัวขณะที่ทำ ที่พูด ที่คิด ไม่เลอะเลือน ไม่พัวพันเพื่อน ในขณะที่กำลังให้กิจกรรมนั้นๆ ดำเนินไป สัมปชัญญะจึงมีหน้าที่คอยเตือนจิตให้มีความสำนึกในขณะที่ทำ ขณะพูด ขณะคิด ไม่ให้ออกไปนอกทางจากที่จิตตั้งใจจะทำตั้งแต่ต้น

สติและสัมปชัญญะชื่อว่า เป็นธรรมมีอุปการะมากเพราะสติแสดงบทบาทของตัวเองต่อจิตก่อนที่จิตจะมีพฤติกรรมทางการทำ การพูด และการคิด

¹¹ ที.ปา.11/352/351.

ส่วนสัมปชัญญะนั้นมีบทบาทต่อจิตใจในขณะที่ทำที่พูดและที่คิด ไม่ให้จิตดำเนินกิจกรรมในทางที่ผิดพลาด ดังนั้น ธรรมทั้ง 2 นี้จึงถูกถือว่าเป็นธรรมที่มีอุปการะมาก ผู้ปกครองคนใดก็ตามที่มีสติและสัมปชัญญะในการทำกิจกรรมต่างๆ ตลอดเวลา เขาจะทำงานประสบความสำเร็จ ไม่มีความผิดพลาดใดๆ ชีวิตจะรุ่งเรือง จะบรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ ธรรมมีอุปการะมากนี้จึงถือว่าเป็นเครื่องมือในการพัฒนาชีวิตของผู้ปกครองอีกหัวข้อธรรมหนึ่ง

2.3 โลกपालธรรม

คำว่า “โลกपालธรรม” แปลว่า ธรรมที่รักษาโลกหรือคุ้มครองโลก ไม่ให้โลกเสื่อมสูญไปจากศีลธรรม ไม่ให้มนุษย์มีพฤติกรรมเหมือนสัตว์ป่า โลกपालธรรมนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สุกกธรรม” แปลว่า “ธรรมฝ่ายขาว” ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายขาว 2 อย่างนี้ 2 อย่างเป็นในฉน คือ หิริ 1 โอตตปปะ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมฝ่ายขาว 2 อย่างนี้แล”¹² คำว่า “ธรรมฝ่ายขาว” นั้นหมายถึง ธรรมที่ชำระกิเลสจากกาย วาจา ใจ ของคนให้สะอาด ไม่ให้มีพฤติกรรมใดๆ เหมือนสัตว์ป่า ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สุกกธรรมที่รักษาสัตว์โลกนี้มี 2 ประการคือ

1) หิริ 2) โอตตปปะ

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าสุกกธรรม 2 ประการนี้ ไม่รักษาสัตว์โลก ไว้ในหมู่มสัตว์ โลกก็จะไม่ปรากฏ ผู้ที่เป็นบิดามารดา น้ำ บ้า ภรรยา ของอาจารย์ หรือภรรยาของครู สัตว์โลกก็จะประพฤติสำส่อนกันทั่วไปเหมือนอย่าง แกะ แพะ ไก่ สุกร สุนัข และสุนัขจิ้งจอก

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สุกกธรรมทั้ง 2 ประการนี้ ยังคุ้มครองรักษาสัตว์โลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏ ผู้ที่เป็นมารดา น้ำ บ้า ภรรยาของอาจารย์ หรือ ภรรยาของครู

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเนื้อความนี้ไว้แล้ว จึงตรัสพระคาถา ประพันธ์อย่างนี้ว่า

หากเหล่าสัตว์ไม่มีหิริ โอตตปปะตลอดไป ทั้งยังปราศจากสุกกธรรม เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมเสียแล้ว ก็จะต้องตายแล้วเกิดอีก ส่วนเหล่าสัตว์ที่เข้าไป

¹² อัง.ทุก. 20/8/69.

ตั้งหิริ โอตตปปะไว้โดยชอบตลอดเวลาที่มีความเจริญงอกงามไพบุรณในศาสนา พรหมจรรย์ เป็นผู้สงบไม่ต้องเกิดอีกต่อไป”¹³

ถามว่า สุกกธรรมทั้งสองนั้นมีเนื้อหาอย่างไร ตอบว่า สุกกธรรมทั้งสองอย่างนั้น แต่ละอย่างมีเนื้อหา ดังนี้

ก. หิริ แปลว่า ความละอายแก่ใจ ได้แก่ ละอายใจที่จะทำความชั่ว ละอายใจที่จะทำผิดศีลธรรม ละอายใจที่จะละเมิดกฎเกณฑ์ที่ตั้งมาของสังคม หิริบุคคลจึงจะเว้นจากการทำความชั่วทุกอย่าง

ข. โอตตปปะ แปลว่า ความเกรงกลัว ได้แก่ ความเกรงกลัวต่อบาป เกรงกลัวต่อผลของการทำความชั่ว เกรงกลัวต่อผลของการทำความผิดต่อศีลธรรม กล่าวให้สั้นก็คือ เกรงกลัวต่อผลของการทำความชั่วทุกอย่าง อย่างนั่นเอง

ธรรมทั้งสองอย่างนี้ชื่อว่า “สุกกธรรม” เพราะทำให้คนชาวสะอาด ทั้งกาย วาจา และจิตใจ และชื่อว่า “โลกपालธรรม” เพราะเป็นธรรมที่คุ้มครองโลก คือหมุ่สัตว์ไม่ให้ทำความชั่ว ทำความผิดต่อศีลธรรม มนุษย์เราถ้ามีความละอายใจต่อการกระทำความชั่วและมีความเกรงกลัวต่อผลของความชั่วที่จะเกิดตามมาจากการทำความชื่อนั้น ก็ชื่อว่า “เป็นบุคคลที่เจริญงอกงามไพบุรณในศาสนา พรหมจรรย์” ดังพุทธพจน์ที่อ้างไว้แล้วข้างบน ดังนั้น โลกपालธรรม ก็ถือว่าเป็นหัวข้อธรรมสำหรับนักปกครองหรือนักบริหารที่สำคัญหัวข้อธรรมหนึ่ง

2.4 ลิกขานุพพภาคธรรม

คำว่า “ลิกขานุพพภาคธรรม” แปลว่า ธรรมที่เป็นส่วนเบื้องต้นของการศึกษา กล่าวคือ การที่การศึกษาจะดำเนินไปได้ ผู้ศึกษาจะต้องมีองค์ประกอบสองประการที่จะกล่าวต่อไปนี้ ถ้าขาดองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง การศึกษาของผู้นั้นก็ประสบกับความล้มเหลว แต่ถ้ามีองค์ประกอบทั้งสองอย่างนี้ การศึกษาของผู้นั้นก็ถือว่าถูกต้องหรือเป็นสัมมาทิฎฐิ ถามว่าองค์ประกอบของการศึกษาทั้งสองอย่างนั้นคืออะไร ตอบว่า องค์ประกอบของการศึกษาทั้งสองอย่างนั้นคือ 1) ปรโตโฆสะ 2) โยนิโสมนสิการ องค์ประกอบทั้งสองประการนี้ ทำให้การศึกษาของผู้นั้นเป็นสัมมาทิฎฐิ หรือเป็นการศึกษาที่ถูกต้อง ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในอังกุตฺตนิคาย ทุกนิบาต ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่ง

¹³ ข.ลิตติ.25/42/315-316.

สัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้ 2 อย่างเป็นไฉน คือ การโฆษณาแต่บุคคลอื่น 1 โยนิโสมนสิการ 1 ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิต เพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐิ 2 อย่างนี้แล”¹⁴ ถามอีกว่า ปรัตโสมะและโยนิโสมนสิการ มีความหมายอย่างไร ตอบว่า องค์ประกอบทั้งสองนั้น แต่ละอย่างมีความหมายคือ

ก. ปรัตโสมะ แปลว่า เสียงจากผู้อื่น และคำว่า “ผู้อื่น” ได้แก่ “กัลยาณมิตร” เท่านั้น เสียงจากผู้อื่นจึงหมายถึง การรับฟังคำแนะนำสั่งสอนจาก กัลยาณมิตร การเล่าเรียนศึกษา การสนทนากับกัลยาณมิตรและ “กัลยาณมิตร” หมายถึงเฉพาะพระพุทธเจ้า พระอริยเจ้า ครู อาจารย์ และบิดามารดาหรือบุคคลผู้มีพรหมวิหารธรรมเท่านั้น นอกเหนือจากนี้ ก็ไม่ถือว่าเป็นกัลยาณมิตร

ข. โยนิโสมนสิการ แปลว่า การทำใจโดยแยบคาย กล่าว คือ การศึกษาพิจารณาให้เห็นถึงต้นตอของปัญหานั้นๆ การรู้จักคิด การรู้จักใช้ ความคิด การใช้ความคิดสวหาเหตุปัจจัยของสิ่งนั้นๆ ชื่อว่า โยนิโสมนสิการ

ธรรมทั้งสองประการนี้เป็นปัจจัยให้เกิดการศึกษาที่ถูกต้องซึ่งเรียกว่า “สัมมาทิฐิ” เพราะปรัตโสมะจากกัลยาณมิตรเป็นข้อมูลที่ต้องตั้งถาม ผู้ศึกษา ใช้ความคิดพิจารณาตามข้อความที่ได้มาจากกัลยาณมิตร ย่อมรู้จริงเห็นแจ้งตามข้อมูลที่ได้มานั้น ทั้งปรัตโสมะ และโยนิโสมนสิการ ถือว่าเป็นหลักธรรมของนักปกครองคนอย่างแท้จริง เพราะปรัตโสมะคือ ข้อมูลที่ป้อนให้ผู้ที่ศึกษา ส่วนโยนิโสมนสิการนั้น คือเครื่องกรองข้อมูลที่ได้มา เพื่อให้ผู้ศึกษาได้เห็นเนื้อแท้ของข้อมูลที่ได้มาจากปรัตโสมะ ดังนั้น หลักธรรมทั้งสองอย่างนี้จึงชื่อว่าหลักธรรมของนักบริหารหรือผู้ปกครอง

2.5 อุบัญญัติธรรม

คำว่า “อุบัญญัติธรรม” แปลว่า ธรรมที่เข้าไปรู้ได้ด้วยตนเอง กล่าวคือ ธรรมที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นธรรมที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติและได้ทรงเห็นคุณค่าของธรรมนั้นด้วยพระองค์เอง หรือ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ พระองค์ได้ทรงอาศัยธรรม 2 อย่างนี้ในการดำเนินอริยมรรคจนพระองค์บรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ สัมมาสัมโพธิญาณ ถามว่า ธรรมทั้งสองอย่างนั้นคืออะไร ตอบว่า ธรรมทั้งสองอย่างนั้น คือ

¹⁴ อ.ท.ก.20/127/117.

ก. อสันตภูริจิตา กุศลธัมเมสุ แปลว่า ความไม่สันโดษในกุศลธรรมทั้งหลาย กล่าวคือ ไม่รู้จักอิม ไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักเห็น้อย ในการสร้างความคิดทั้งหลาย อะไรที่เป็นความดี ไม่ว่าจะ เป็นความดีเล็กน้อยหรือกุศลธรรมตาหรือมหากุศล ก็จะทำทั้งนั้น ไม่รู้จักอิม ไม่รู้จักพอในกุศลธรรมทั้งหลายเหล่านั้น

ข. อัปปฏิวาณิตา ปธานัสมิง แปลว่า ความไม่ย่อท้อในความเพียรพยายาม กล่าวคือ มีความอุตสาหวิริยะสูงมาก ในการทำความดีจะมีอุปสรรคมากมายขนาดไหนมาขัดขวางก็ไม่ยอมถอยหลัง ไม่ยอมจำนน ไม่ยอมเลิกลา อดทนในการเพียรพยายามจนบรรลุเป้าหมายนั้น

ธรรม 2 ประการที่นำเสนอมาแล้วนั้นเป็นธรรมที่พระพุทธองค์ทรงประพุดติในการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ตลอดมา จนกระทั่งพระองค์บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ บุคคลอื่นผู้ประสงค์จะทำกิจของตนเองให้สำเร็จหรือต้องการที่จะไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ก็สามารถใช้ธรรม 2 ประการนี้เป็นหลักปฏิบัติได้ ดังข้อความที่ท่านพระสารีบุตรกล่าวถึงธรรม 2 ประการที่พระพุทธองค์ทรงรู้ทรงเห็น และยืนยันว่าเป็นประโยชน์แก่มหาชน ว่า “ดูก่อนผู้มีอายุทั้งหลาย ธรรม 2 ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์นั้นตรัสไว้โดยชอบแล้วมีอยู่แล พวกเราทั้งหมดด้วยกัน พึงสังคายนาไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกันในธรรมนั้น การที่พรหมจรรย์นี้พึงยังยืนตั้งอยู่นานนั้น พึงเป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ชนมาก เพื่อความสุขแก่ชนมาก เพื่อความอนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ธรรม 2 เป็นไฉน... ความเป็นผู้ไม่สันโดษในธรรมอันเป็นกุศลและความเป็นผู้ไม่ย่อท้อ ในการตั้งความเพียร”¹⁵ ดังนั้นธรรม 2 ประการนี้จึงชื่อว่าเป็นธรรมที่นักพัฒนาคน และสังคมให้บรรลุเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้ ใครินาธรรม 2 ประการนี้ไปประพุดติปฏิบัติ เขาย่อมสมหวังในสิ่งที่เขาตั้งใจไว้อย่างแน่นอน เพราะเมื่อไม่รู้จักอิม ไม่รู้จักพอ ในการกระทำความดี ในการกระทำประโยชน์ และไม่ย่อท้ออะไรเลยในอุปสรรคทั้งหลาย เขาย่อมสมหวังอย่างไม่ต้องสงสัย

¹⁵ ที.ปา. 11/304/239.

¹⁵ อจ. ดิก. 20/40/198.

2.6 อธิปไตยธรรม

คำว่า “อธิปไตย” หมายถึง ความไม่เผด็จ ความไม่เส้นเลือด ขาดสติ ความเป็นผู้ระมัดระวังไม่ทำในสิ่งที่เสียหาย ความมีสติกำกับทำการทุกอย่าง ด้วยความรอบคอบ ความไม่ปล่อยปละละเลยในการกระทำการงานด้วย กายสุจริต วาจาสุจริต มโนสุจริต และมีความเห็นที่ถูกต้อง อธิปไตยธรรมถือว่าเป็น ธรรมที่เป็นศูนย์กลางแห่งธรรมทั้งหลายเพราะการประพฤติธรรมหรือทำกิจกรรม ต่างๆ นั้นต้องมีความไม่ประมาทเป็นที่ตั้งแห่งการกระทำ การประพฤติหรือ กิจกรรมนั้นๆ จึงจะประสบกับความสำเร็จ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ในสังยุตตนิกายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้สัตถุจรไปมาบน

3. ทฤษฎีการปกครอง

การปกครองที่จะกล่าวต่อไปนี้ แม้พระพุทธองค์จะไม่ทรงตรัสไว้โดยตรงกับการปกครองบ้านเมือง เพราะโดยเนื้อหาพระองค์ตรัสถึงการปกครองตัวเองของ ภิกษุ ผู้ซึ่งอิงอาศัยความเป็นใหญ่ 3 ประการ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย อธิปไตย 3 อย่างนี้ 3 อย่างเป็นไฉน คือ อัตตาริปไตย 1 โลการิปไตย 1 ธรรมาริปไตย 1”¹⁵ อธิปไตยทั้ง 3 ประการนี้ หากจะนำมาตีความและใช้กับการปกครองบ้านเมืองก็สามารถที่จะทำได้ เพราะการปกครองบ้านเมืองหรือ การปกครองทางโลกที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็มีการปกครองทั้ง 3 ทฤษฎีนี้ เพียงแต่ว่าประเทศนั้นๆ ยึดถือเอาทฤษฎีใดใน 3 ทฤษฎีนี้มาปกครอง ผู้วิจัยขอขยาย ความทฤษฎีการปกครองทั้ง 3 นั้นตามนัยของการปกครองแบบชาวโลก ดังนี้

3.1 อัตตาริปไตย หมายถึง การปกครองที่ถือเอาตัวผู้ปกครอง เป็นใหญ่ อำนาจสิทธิขาดอยู่ที่ตัวผู้ปกครอง ปกครองจึงมีอำนาจสูงสุดเพียง ผู้เดียว การปกครองอย่างนี้ในโลกปัจจุบัน เขาเรียกว่า “เผด็จการ” มีปรากฏในลัทธิ คอมมิวนิสต์ของสหภาพ โซเวียต ของจีน ของเกาหลีเหนือ หรือ เผด็จการของนาซี เยอรมัน ฟาสต์ซิสต์ของอิตาลี ในสมัยก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้น พระพุทธ ศาสนาได้เสนอแนะผู้ปกครองด้วยระบบอัตตาริปไตยว่า ผู้ปกครองด้วยระบบนี้ ต้องมี “สติ” กำกับตัวเองตลอดเวลา เพราะผู้ใช้อำนาจคือปัจเจกบุคคล ต้องมีสติ ควบคุมตัวเองทุกครั้งที่ใช้อำนาจ

3.2 โลกาธิปไตย หมายถึง การปกครองที่ถือเอาเสียงชาวโลกหรือเสียงของคนหมู่มากในสังคมนั้นๆ เป็นผู้ตัดสินในการใช้อำนาจเพื่อทำการนั้นๆ ในสังคมโลกปัจจุบันนี้เรียกการปกครองอย่างนี้ว่า “ประชาธิปไตย” ถือการเลือกตั้งและใช้อำนาจผ่านผู้แทนที่มาจาก การเลือกตั้ง พระพุทธศาสนาเสนอแนะระบบการปกครองแบบโลกาธิปไตยนี้ว่า “พึงใช้ปัญญาครองตน และรู้จักฟังพินิจในการใช้อำนาจ” ถ้ามว่า ทำไม่จึงต้องใช้ปัญญาและรู้จักฟังพินิจ ตอบว่า แม้จะเป็นเสียงของคนหมู่มากหรือความเห็นของคนหมู่มากในการใช้อำนาจ แต่ถ้าไม่รู้จักใช้ปัญญาไตร่ตรองให้ดี หรือฟังพินิจพิจารณาให้ดี เสียงหมู่มาก คนหมู่มากก็มีสิทธิ์ผิดพลาดได้ มีสิทธิ์บกพร่องได้ ดังนั้น การใช้ปัญญาไตร่ตรองโดยปราศจากอคติใดๆ ก็จะสามารถให้ความยุติธรรมได้

3.3 ธรรมาธิปไตย หมายถึง การปกครองที่ถือธรรมหรือความถูกต้องเป็นใหญ่ ไม่ยึดถือเอาบุคคล กลุ่มบุคคลหรือกฎกติกาใดๆ ที่ไม่ถูกต้องไม่เที่ยงมาปฏิบัติ แต่ยึดถือเอาธรรมเท่านั้น พระพุทธศาสนาเสนอแนะผู้เป็นธรรมาธิปไตยว่า “พึงประพฤติให้ถูกหลักธรรม” เพราะธรรมจะอภิบาลทั้งผู้ปกครองและผู้ถูกปกครองให้มีความเป็นอยู่อย่างสันติสุข สังคมสงบ สังคมมีความสามัคคี ประเทศชาติก็เจริญรุ่งเรือง

อธิปไตยทั้ง 3 ประการที่กล่าวมาแล้วนั้น พระพุทธศาสนาถือว่า “ธรรมาธิปไตย” เป็นยอดของการปกครอง เพราะผู้ปกครองมีทั้งหลักธรรมในการปกครองและคุณธรรมของผู้ปกครองดังกล่าวมาแล้วเป็นเครื่องมือในการปกครอง สังคมโลกปัจจุบันที่มีความวุ่นวาย ด้วยภัยต่างๆ เช่น ใจร้าย ราชภัย หรือแม้แต่ภัยคือสงคราม เป็นต้น เพราะสังคมขาดธรรม ผู้วิจัยมีความเห็นว่าแม้ธรรมาธิปไตยจะเป็นการปกครองที่เป็นอุดมคติ แต่เราผู้เป็นคนสร้างสังคมก็ควรพากันควรพยายาม ควรอดทน ทำให้สังคมมี “ธรรม” คุ่มครอง เพราะธรรมจะทำให้เราทุกคน ลูกหลานของเราทุกคนอยู่กันอย่างสันติสุข ไม่มีระบบการปกครองอื่นใดจะประเสริฐกว่านี้อีกแล้ว

คุณธรรมที่น่าเสนอมาแล้วนี้คือ หลักการปกครองของนักปกครองหรือนักบริหาร เมื่อใช้หลักธรรมเหล่านี้มาปกครองประเทศ ก็จะทำให้ประเทศนั้นอยู่อย่างปกติสุขและประเทศชาตินั้นจะร่มเย็นเป็นสุข บ้านเมืองมีปัญหามิเกิดขึ้น

ความวุ่นวาย ณ เวลานั้น ไม่ใช่พระพุทธศาสนาไม่มีหลักธรรมให้ศาสนิกชนนำไปปฏิบัติ พระพุทธศาสนามีหลักธรรมเกี่ยวกับการปกครองมากมายดังเสนอไว้แล้วข้างบน แต่นักปกครองบางกลุ่มหรือนักบริหารบางกลุ่มไม่สนใจหรือไม่เรียนรู้หลักธรรมเหล่านั้น พวกเขาพยายามปกครองบ้านเมืองด้วยความรู้สึกส่วนตัวและปฏิบัติภารกิจเพื่อสนองตันทนหาหรือความอยากของตนและพวกพ้อง พยายามให้ร้ายฝ่ายตรงข้ามว่าชั่ว ฝ่ายตนดี ฝ่ายตนไม่เคยผิด แต่อีกฝ่ายทำผิดตลอดเวลา และพยายามชี้ชวนให้ประชาชนเห็นฝ่ายตรงกันข้ามผิด พร้อมกับปลุกเร้าให้ใช้ความรุนแรงกับฝ่ายตรงกันข้ามกับตน นี่คือนิพพานของนักปกครองที่ขาดธรรมสังคัมหรือประเทศที่ปั่นป่วนวุ่นวาย ก็เพราะนักปกครองที่ขาดธรรมหรือไร้คุณธรรมเหล่านี้มาปกครอง

เอกสารอ้างอิง

พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระธรรมราชาศุภมภ์. 2530.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา

พระสูตรเล่มที่ 10,11,15,19,20,21,23,25,28

พระอภิธรรมเล่มที่ 35,37

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2551). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ**

ประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

..... (2556). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับ**

ประมวลธรรม. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย